

DE LA RELAȚIILE EXTERNE ALE ORAȘELOR PONTICE LA RELAȚIILE EXTERNE ALE APOIKIILOR NORD-PONTICE*

Victor COJOCARU**

Keywords: *project, Pontic world, literary sources, methodology, research stage, proposed items.*

Cuvinte-cheie: *proiect, lumea pontică, surse literare, metodologie, stadiul cercetării, probleme propuse.*

Abstract: *In the first part of the paper the author draws attention to issues related to the topic of the PN II-ID-PCE-2011-3-0054 project. A first observation regards the scholars of Central and Western Europe who provide us with a good example to follow. What we firstly mean is to revive the interest in the ancient tradition (by constant reference to sources), in an attempt to counteract the decline of philology and classical studies in general; that also implies struggling against the mercantile moods of the last decades. Hand in hand with this, we underline the relatively low interest of West European scholars in the Ancient Pontus area, which, by its heterogeneous population, demographic and cultural contacts and exchanges, may become a highly important and interesting research field. An even bigger problem was caused by the break that occurred in the West-East historiographic dialogue after Bolshevism emerged in Russia and then spread over the entire Eastern Europe. Thus, most colleagues in the "Gulag Archipelago" (especially, those in the former Soviet camp) were pushed, for decades, towards treating the Black Sea area as a world apart, so eventually they no longer felt like correlating their own research to the requirements of a broader-scale historiographic discourse. More than two decades after the collapse of East European totalitarianism, and despite an apparent freedom of thought and expression, we find ourselves still facing the legacy of the past. As a summary of the most general issues, here are the four major principles that should guide*

* Lucrare elaborată cu sprijinul unui grant acordat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din România, CNCS – UEFISCDI, în cadrul proiectului cu numărul PN-II-ID-PCE-2011-3-0054. Textul a fost prezentat, mai întâi, sub forma unei comunicări, pe data de 28 noiembrie 2011, cu prilejul mesei rotunde „Relațiile externe ale orașelor grecești pontice în perioada elenistică și epoca romană: o abordare multidisciplinară”, organizată la Iași în cadrul proiectului deja menționat. Mulțumim tuturor celor care au participat la discuția prilejuită de comunicare.

** Victor Cojocaru: Academia Română – Filiala Iași, Institutul de Arheologie, Bd. Carol I, nr. 8, Iași 700505, e-mail: cojocaru_arhia@yahoo.com.

our steps during the articulation of our assumed individual contribution to the project: 1) constant reference to sources - *Ad fontes/E fontibus haurire!*; 2) striving to thoroughly master both East European and Western historiography; 3) awareness of Circum-Pontic lands as part of the Greek-Roman world; 4) renunciation of traditional ethnocentric approaches (Scythian, Dacian, Thracian, or East European in general), since such approaches can prove to be harmful to the scientific spirit in attempts at reconstructing the past. The second part of the presentation briefly presents the sources and methodology, insisting more on the present research stage, on the new issues propounded for research. All these must be viewed from the perspective of the overall goal of the project – to create a complex picture of the external relations of the Pontic Greek cities in the Hellenistic and the Roman times.

Rezumat: În prima parte a lucrării, autorul atrage atenția asupra unor aspecte în legătură cu subiectul proiectului PN II-ID-PCE-2011-3-0054. Prima observație se referă la cercetătorii din Europa Centrală și de Vest care ne oferă un bun exemplu de urmat. Intenționăm, în primul rând, să retrezim interesul pentru tradiția antică (printr-o constantă referire la izvoare), într-o încercare de a contracara declinul filologiei și studiilor clasice în general; acest lucru implică și lupta împotriva tendințelor mercantile ale ultimelor decenii. Odată cu acestea, subliniem interesul relativ scăzut al cercetătorilor vest-europeni în zona Pontului antic care, prin populația sa eterogenă, contactele și schimburile demografice și culturale, poate fi un important și interesant domeniu de cercetare. O problemă și mai mare a fost cauzată de ruptura dialogului istoriografic dintre Vest și Est după apariția bolșevismului în Rusia și răspândirea lui ulterioară asupra întregii Europe de Est. Totuși majoritatea colegilor din „Arhipelagul Gulag” (în special, cei din fostul lagăr sovietic) au fost tentați, decenii la rând, să trateze zona Mării Negre ca pe o lume aparte, fără să-și asume grija corelării cercetărilor proprii la cerințele unui discurs istoriografic de o anvergură mai amplă. La mai bine de două decenii de la prăbușirea totalitarismului est-european și în ciuda unei aparente libertăți în gândire și expresie, încă ne confruntăm cu moștenirea trecutului. Ca un rezumat al problemelor generale, menționăm patru principii majore care să ne ghideze pașii pe parcursul demersului de cercetare pe care fiecare membru al echipei și l-a asumat în cadrul proiectului: 1) raportarea permanentă la izvoare – *Ad fontes/ E fontibus haurire!*; 2) încercarea de a stăpâni temeinic atât istoriografia est-europeană, cât și cea occidentală; 3) conștientizarea faptului că teritoriile circum-pontice sunt parte a lumii greco-romane; 4) renunțarea la tradiția etnocentrică (scitică, dacică, tracică sau est-europeană, în general), de vreme ce aceasta se poate dovedi dăunătoare spiritului științific în încercarea de reconstituire a trecutului. Cea de-a doua parte a lucrării prezintă succint sursele, metodologia, insistându-se asupra stadiului actual și noilor aspecte ale cercetării. Toate acestea trebuie privite din perspectiva scopului general al proiectului – de a crea o imagine complexă a relațiilor externe ale orașelor grecești pontice în epocile elenistică și romană.

1. Observații de ordin general

Volumul apărut ca omagiu pentru Gerhard Dobesch la împlinirea vârstei de 65 de ani purta un titlu pe cât de laconic pe atât de sugestiv – *Ad fontes!*¹ Un

¹ HEFTNER, TOMASCHITZ 2004.

îndemn în totală contradicție cu unul dintre principiile romantice ale istoriografiei europene, binecunoscut nouă datorită cuvintelor înaripate scăpate lui Heliade Rădulescu într-un moment de senină inconștiență și rămas până astăzi la ordinea zilei – „Scrieți, băieți, orice, numai scrieți!”. Și dacă în Europa Centrală și Apuseană colegii de breaslă încearcă să contracareze declinul filologiei și al studiilor clasice în general, confruntate cu mercantilismul ultimelor decenii, prin revigorarea unei reguli de aur care a stat la temeiul marilor istoriografii – *E fontibus haurire* (pentru a prelua titlul unui alt volum omagial)² –, misiunea noastră este incomparabil mai grea. Pentru a fi mai explicit, să ne fie permisă, mai întâi, o seamă de cuvinte nu lipsite de semnificație pentru proiectul „Relațiile externe ale orașelor grecești pontice în perioada elenistică și epoca romană: o abordare multidisciplinară”.

Celui care urmărește cursul istoriei antice universale în relatarea lui Polybios lumea pontică îi apare aproape ca o *terra incognita*. Dincolo de menționarea dinastului sarmat Gatalos și a orașelor Heracleea, Mesambria, Chersones, cu prilejul tratatului încheiat cu Pharnakes I³, doar Sinope se mai bucură, în trecut, de oarecare atenție⁴. Iar atunci când descrie războiul din 220/19 a. Chr. dintre Rhodos și Byzantion, relațiile dintre Pont și restul *oikumenei* apar ca fiind intense și importante, dar autorul nu consideră necesar să ofere și detalii suficient de explicite.

Este adevărat că marele istoric din Megalopolis, preocupat de ascensiunea Romei către statutul de arbitru de necontestat în spațiul mediteranean, nu era obligat să prevadă staționarea de mai târziu a garnizoanelor romane la Tyras, Chersones și Olbia sau includerea regilor bosporani printre prietenii împăratului și ai poporului roman. O asemenea extindere a granițelor Imperiului avea să determine un plus de coerență în descrierea lumii circumpontice, fără ca aceasta să depășească, totuși, statutul periferic pe care l-a avut în permanență în contextul civilizației greco-romane. Statutul este perceput ca atare nu doar de istoriografia antică, ci și de cea modernă occidentală⁵. De aici, interesul relativ scăzut din partea specialiștilor vest-europeni, obișnuiți cu azurul și măreția Mediteranei, față de trăirile antice ale tumultosului și enigmaticului Pont Euxin care, prin populațiile sale eterogene și interferențele demografice și culturale, poate constitui un domeniu de cercetare cât se poate de important și interesant.

² GÜNTHER 1994.

³ Polybios, *Ist.*, XXV 2, 14-15. Dintre numeroasele publicații legate de acest tratat amintim aici doar HEINEN 2005, cu trimiteri la literatura anterioară.

⁴ De exemplu, printre evenimentele din 183/2 a. Chr., Polybios, *Ist.*, XXIII 9, 3 relatează despre o solie a Rhodosului către Senat în legătură cu nenorocirea abătută asupra orașului Sinope: ἦκον δὲ καὶ Ῥόδιοι πρεσβεύοντες ὑπὲρ τῆς Σινωπέως ἀτυχίας. Este vorba de cucerirea orașului în 183 a. Chr. de către Pharnaces și transformarea lui în capitala Regatului Pont. O încercarea anterioară (în 220 a. Chr.), din partea regelui Mithridates II, de a intra în stăpânirea acestui important centru pontic a fost respinsă cu ajutorul rhodienilor – Polybios, *Ist.*, IV 56, 1: περὶ δὲ τοὺς καιροὺς τούτους καὶ Μιθριδάτης ἐξήνεγκε Σινωπεῦσι πόλεμον, καὶ τις οἶον ἀρχὴ τότε καὶ πρόφασις ἐγένετο τῆς ἐπὶ τὸ τέλος ἀχθείσης ἀτυχίας Σινωπεῦσιν. În ambele situații, remarcăm termenul ἀτυχίας folosit de Polybios.

⁵ Vezi, mai recent, MITCHELL 2002, p. 35-37.

O adevărată cezură în ceea ce privește dialogul istoriografic Vest-Est s-a produs odată cu instaurarea bolșevismului în Rusia, răspândit ulterior asupra întregii Europe răsăritene. Nu este mai puțin adevărat că și în această perioadă au existat specialiști occidentali interesați de ceea ce se publica dincolo de „cortina de fier”⁶, dar o adevărată revigorare a acestui interes a devenit posibilă abia odată cu abolirea politică a comunismului în urmă cu mai bine de două decenii⁷.

Pe de altă parte, majoritatea colegilor din estul Europei (mai cu seamă, cei din fostul lagăr sovietic) au fost tentați, decenii la rând, să trateze ei înșiși spațiul Mării Negre ca pe o lume aparte, fără să-și asume grija corelării cercetărilor proprii la exigențele unui discurs istoriografic de o anvergură mai amplă. Fenomenul a fost generat de multiple cauze obiective și subiective⁸. Nu este cazul să insistăm aici, menționând doar unele consecințe catastrofale provocate de instaurarea dictaturii proletariului: distrugerea elitei intelectuale și ruinarea învățământului clasic, transformarea universităților în „fabrici ideologice”, obturarea contactelor – anterior firești și benefice – cu școlile occidentale, imposibilitatea de a crea biblioteci de specialitate în contextul unei mizerii sociale perpetue⁹.

⁶ Cum ar fi J. Boardman și J.G.F. Hind, cu rezumatele lor de ansamblu asupra cercetărilor arheologice efectuate în bazinul Mării Negre (BOARDMAN 1962/63; HIND 1983/84; HIND 1992/93), sau J. & L. Robert cu importantul lor buletin epigrafic, prin care ofereau o idee și privitor la problematica pontică (vezi „Bulletin épigraphique”, în: RÉG). L-am putea aminti și pe E. Belin de Ballu, autor al unei lucrări sever criticate în istoriografia sovietică pentru caracterul ei compilativ și numeroasele inexactități, dar care a constituit timp de câteva decenii un instrument bibliografic util cititorului occidental (BELIN DE BALLU 1965). Un efort deosebit au depus, în acest sens, specialiștii din fosta RDG, care, mai bine de un deceniu, au semnalat – în rezumat german – rezultatele cercetărilor din domeniul studiilor clasice desfășurate în fostul spațiu al „democrațiilor populare” și, mai cu seamă, în cel sovietic. Este vorba de „Bibliotheca Classica Orientalis. Dokumentation der altertumswissenschaftlichen Literatur der Sowjetunion und der Volksdemokratien”. *Last but not least* o importanță aparte – ca instrument de lucru indispensabil nu doar pentru specialiștii occidentali – are, de aproape un secol, „Année philologique”.

⁷ Mai ales savanții H. Heinen și D. Braund s-au impus – prin publicațiile lor și prin sprijinirea multor specialiști est-europeni în obținerea unor stagii de documentare – ca promotori, în mediul german, respectiv englez, ai interesului față de antichitățile pontice în general și a celor nord-pontice îndeosebi. Într-un plan mai larg, impune respect și activitatea desfășurată de „Danish National Research Foundation’s Centre for Black Sea Studies” a Universității din Aarhus, din care au rezultat 13 volume tematice de referință (vezi seria „Black Sea Studies”).

⁸ Specializarea tot mai strictă – tendință caracteristică istoriografiei contemporane în general, menită să faciliteze familiarizarea cu o problematică – ar implica, după părerea noastră, dezavantajul major al fragmentării discursului istoric. Pierzându-se în detalii, mulți specialiști în problema x sau y nici nu-și mai pun problema ansamblului. În cazul antichităților nord-pontice s-a ajuns, în perioada sovietică și postsovietică, la direcții de cercetare paralele: pe de o parte, orașele grecești cu teritoriile lor; pe de altă parte, zona de hinterland dominată de sciți și sarmați. Vezi și observațiile formulate de MORDVINCEVA, TREISTER 2007, vol. I, p. 5.

⁹ Poate părea paradoxal, dar la două decenii de la prăbușirea comunismului în România aceste urmări nefaste, plus multe altele, rămân la ordinea zilei, unele chiar agravându-se. De exemplu, inexistența unor biblioteci de specialitate (filologie clasică,

Republicarea în Europa de Vest a unui șir de volume¹⁰, apărute inițial în limbi mai puțin accesibile specialiștilor occidentali, a facilitat accesul acestora la informație, dar nu a dus și la îmbunătățirea condițiilor de formare și de lucru a colegilor lor de breaslă din fostul „Arhipelag Gulag”. Aflați „sub vremi”, aceștia au plătit din greu tribut ideologiei marxist-leniniste și tendinței naționaliste de proslăvire a „strămoșilor” geto-daci, respectiv sciți sau traci, ceea ce presupunea, adeseori, damnarea fără discernământ a istoriografiei „burgheze” și respingerea sau minimalizarea influențelor culturale externe, indiferent de perioada cât acestea s-au produs¹¹.

La mai bine de două decenii de la prăbușirea totalitarismului și în pofida unei aparente libertăți de gândire și de exprimare încă ne mai confruntăm cu tiparele și moștenirea trecutului¹². Astfel, cercetarea românească continuă uneori să fie sufocată de tendințe naționaliste și de directive aberante impuse¹³. Și unele și altele reprezintă cel mai mare impediment în formarea unor cercetători de valoare într-un context istoriografic mai larg. Să fie oare drumul exilului, în continuare, singura alternativă de supraviețuire într-un domeniu sau altul pentru un specialist cu personalitate? Am îndrăzni să credem că nu, din moment ce un număr de 16 cercetători români – din țară și străinătate – au știut să-și unească eforturile în cadrul unui proiect „Idei” privind relațiile externe ale orașelor grecești pontice în epoca elenistică și perioada romană¹⁴. Este o provocare deosebită, dar și o șansă la fel de mare de a încerca să propunem o alternativă credibilă într-un orizont istoriografic aflat în derivă. Mai cu seamă în ultimele decenii, când ideologia sistemului și interesele oculte conlucrează tot mai fățiș cu impostura și parvenitismul pentru a deturna scrisul istoric de la rosturile lui.

Prin demersul pe care ni l-am propus, în contextul proiectului nostru, încercăm să urmărim – sistematic, exhaustiv și în conformitate cu stadiul actual al cercetării internaționale – elucidarea unor coordonate majore prezente pe scena istoriei circumpontice de-a lungul timpului: legăturile *apoikii*-lor din Marea

epigrafie, numismatică, arheologie clasică etc.) ca și lipsa de fonduri pentru achiziție de carte fac imposibilă abordarea serioasă a unor subiecte de istorie antică universală. Ca atare, în lipsa unor oportunități pentru deplasări de documentare în străinătate, regionalismul și autosuficiența par a fi refugii la îndemână oricui dorește să mimeze activitatea de cercetare.

¹⁰ Cum ar fi cele din seria „British Archaeological Reports (B.A.R.)”, de exemplu.

¹¹ Până și un savant de talia lui D. M. Pippidi forța argumentația în sprijinul teoriei „patriotice” a getismului regelui Rhemaxos, de care depindea oarecum Histria la începutul secolului II a.Chr., sau când prezenta campaniile de jaf ale lui Burebista împotriva orașelor grecești de pe litoral drept o „încununare a politicii pontice” purtate de veacuri de către dinastia geți. Despre aceasta am scris, mai pe larg, cu alt prilej (vezi COJOCARU 2004a, p. 386-388; COJOCARU 2004b, p. 141-142), ceea ce ne scutește de a mai insista aici.

¹² Pentru a oferi și un exemplu, în acest sens, să ne fie permis să amintim aici presiunile constante făcute asupra noastră, pe când lucram la proiectul *Die Beziehungen Skythiens und Kleinskythiens zu anderen Regionen der griechischen und römischen Welt auf Grundlage der epigraphischen Quellen (bis zum 3. Jh. n. Chr.)*, pentru a ne determina să ne ocupăm de sarmații dintre Carpați și Nistru, de fortificațiile din arealul respectiv sau de orice altceva care nu coincidea însă cu orientarea noastră profesională.

¹³ Cf. COJOCARU 2010, p. 102-103.

¹⁴ Pentru mai multe informații, vezi pagina web a proiectului (www.ponticgreekcities.ro).

Neagră cu orașele-ctitor precum și cu alte centre din Asia Mică și Grecia continentală, participarea lor la desfășurarea vieții spirituale, politice, economice și sociale a lumii elene, contactele multiple dintre diferitele polisuri și state din bazinul Pontului Euxin, răspândirea factorilor de cultură și civilizație romană în teritorii în care anterior doar *apoikiile* de pe litoral jucau rolul de intermediari în transmiterea influențelor mediteraneene. Am enumerat, astfel, doar câteva probleme majore (divizibile, la rândul lor, într-o multitudine de aspecte concrete) la a căror mai bună cunoaștere am putea să ne aducem contribuția. Fără a pleca de la o idee preconcepută, ar trebui să fim conștienți de legătura organică, firească, dintre zona geografică în discuție cu restul *oikumenei*¹⁵. La fel ca multe alte comunități urbane grecești din afara bazinului pontic, orașele de pe coastele Mării Negre au jucat în epocile elenistică și romană un rol important pentru fenomenul migrației și aculturației, a cărui relevanță istorică derivă, pe de o parte, din legăturile strânse întreținute cu populațiile din hinterland; pe de altă parte – din raportarea permanentă la arealul vast egeo-mediteraneean de urgență culturală și civilizatoare¹⁶.

Rezumând observațiile de mai sus, enumărăm cele patru principii majore care ar trebui să ne călăuzească pașii pe parcursul demersului de cercetare pe care fiecare membru al echipei și l-a asumat în cadrul proiectului: 1) raportarea permanentă la izvoare – *Ad fontes/E fontibus haurire!* 2) încercarea de a stăpâni temeinic atât istoriografia est-europeană cât și cea occidentală; 3) conștientizarea faptului că ținuturile circumpontice au fost parte integrantă a lumii greco-romane; 4) renunțarea la tradiția etnocentrică (scitică, geto-dacică, tracică sau est-europeană în general), dăunătoare spiritului științific în încercarea de reconstituire a trecutului.

2. Surse

În ceea ce ne privește, obiectivul științific asumat în cadrul proiectului vizează realizarea unui tablou de ansamblu al relațiilor externe ale orașelor grecești de pe litoralul de nord și nord-est al Mării Negre pe baza surselor scrise. Este vorba de Tyras, Nikonion, Olbia, Kerkinitis, Chersones, Theodosia, Pantikapaion, Phanagoria, Gorgippia, Tanais, Dioskurias, Gyenos, Phasis. Cu excepția ultimelor trei așezări, pentru celelalte orașe am adunat, sistematizat și comentat deja până la un punct inscripțiile lapidare¹⁷. În paralel cu aprofundarea, în continuare, a comentariului pe baza documentației epigrafice, ne incumbă prelucrarea sistematică a izvoarelor literare, a căror semnificație este mai degrabă subestimată în literatura de specialitate. Din perspectiva tematicii proiectului nostru și pentru zona care ne preocupă, găsim informații interesante la peste 30 de autori greci și latini¹⁸. Cel mai important dintre aceștia, în opinia noastră, ar fi Strabon, din care să ne fie permis să cităm aici doar două pasaje:

¹⁵ Cf. ROSTOVITZ 1954, p. 589; ŠELOV 1980, p. 341 și urm.; VINOGRADOV 1989, p. 5; VINOGRADOV, KRYŽICKIJ 1995, cap. VII-VIII; BRĂTEANU 1999, p. 113-115.

¹⁶ În același sens, semnalăm aici doar câteva opinii anterioare: VULPE 1938, p. 50; ILIESCU 1974, p. 664; LGPN IV: VIII.

¹⁷ COJOCARU 2011; cf. COJOCARU 2012.

¹⁸ Fără pretenții de exhaustivitate, oferim aici – în ordine cronologică – lista autorilor

1. „Acest (oraș) era odinioară autonom, dar mai apoi, fiind asediat de barbari, a fost nevoit să și-l aleagă ca protector pe Mithridates Eupator, dornic de a lupta împotriva barbarilor (care locuiau) mai sus de istm, până la Borysthenes și Adria. Aceste (campanii) erau pregătiri împotriva romanilor. [...] Pe toți aceștia și i-a supus prin forță și s-a făcut stăpân al Bosporului, primindu-l de bună voie de la Pairisades, cel care-l stăpânea. Din acel timp și până astăzi orașul chersonesiților este supus dinaștilor Bosporului”¹⁹.

2. „Nomazii sunt mai degrabă războinici decât tâlhari; poartă război pentru tributuri. Căci încredinșând pământ celor dornici să-l aibă pentru agricultură, sunt mulțumiți să primească acele dări, convenite cu măsură, de care (au nevoie) nu pentru a se îmbogăți, ci (pentru a avea) cele de zi cu zi și necesare vieții; împotriva celor care nu dau (tribut) poartă război. [...] Nu plătesc regulat tribut cei încrezători în puterea (lor), astfel încât sau să se apere ușor de cei care au atacat, sau să împiedice atacul. Așa cum a procedat, după cum spune Hypsikrates, Asandros, care a îngrădit istmul Chersonesului dinspre Maeotida cu un zid având 360 de stadii și a pus câte zece turnuri la fiecare stadiu”²⁰.

consultați până în prezent, care oferă informații despre relațiile externe ale orașelor grecești nord-pontice: Polybios (cca. 201 – cca. 120 a. Chr.); Cicero (106 – 43 a. Chr.); 3. Caesar (cca. 100 – 44 a. Chr.); Diodor din Sicilia (cca. 80 – 21 a. Chr.); Strabon (63/60 a. Chr. – 21/26 p. Chr.); Titus Livius (cca. 59 a. Chr. – 17 p. Chr.); Ovidius (43 a. Chr. – 17/18 p. Chr.); Plinius Secundus (23 – 79 p. Chr.); Curtius Rufus (secolul I p. Chr.); Memnon din Heraclea (secolul I p. Chr.); Flavius Iosefus (37 – 100 p. Chr.); Plinius Caecilius Secundus (61 – cca. 112 p. Chr.); Tacitus (56 – 117 p. Chr.); Dion Chrysostomos (cca. 40 – cca. 120 p. Chr.); Plutarh (cca. 46 – 125 p. Chr.); Florus (sf. secolului I – prima jumătate a secolului II p. Chr.); Arrian (cca. 86 – 160 p. Chr.); Appianus (cca. 95 – 165 p. Chr.); Lucian din Samosata (cca. 125 – după 180 p. Chr.); Phlegon din Tralles (secolul II p. Chr.); Polyaeus (secolul II p. Chr.); Athenaios (sf. secolului II – înc. secolului III p. Chr.); Dion Cassius (155 sau 163/4 – după 229 p. Chr.); Pompeius Trogus (Iustinus, secolul II/III p. Chr.); Diogenes Laertius (secolul III p. Chr.); Eusebius din Caesarea (cca. 263 – 339 p. Chr.); Ammianus Marcellinus (cca. 332 – 395 p. Chr.); Eutropius (secolul IV p. Chr.); Dexippos (secolul IV p. Chr.); Festus (secolul IV p. Chr.); Paulus Orosius (cca. 375 – 418? p. Chr.); Macrobius (secolul V p. Chr.); Zosimos (cca. 490 – 510 p. Chr.); Stephanos Byzantios (secolul VI p. Chr.).

¹⁹ Strabon, *Geogr.*, VII 4, 3: Αὕτη δ' ἦν πρότερον αὐτόνομος, πορθομένη δὲ ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἠναγκάσθη προστάτην ἐλέσθαι Μιθριδάτην τὸν Εὐπάτορα, στρατηγίωντα ἐπὶ τοὺς ὑπὲρ τοῦ ἰσθμοῦ μέχρι Βορυσθένους βαρβάρους καὶ τοῦ Ἀδρίου: ταῦτα δ' ἦν ἐπὶ Ῥωμαίους παρασκευή. [. . .] ἅμα δὲ τούτους τε ἐχειρώσατο βία καὶ Βοσπόρου κατέστη κύριος παρ' ἐκόντος λαβὼν Παισιάδου τοῦ κατέχοντος. ἔξ ἐκείνου δὲ τοῦ χρόνου τοῖς τοῦ Βοσπόρου δυνάσταις ἢ τῶν Χερροννησιτῶν πόλεις ὑπήκοος μέχρι νῦν ἐστι.

²⁰ Strabon, *Geogr.*, VII 4, 6: οἱ μὲν οὖν Νομάδες πολεμισταὶ μᾶλλον εἰσιν ἢ ληστροκοί, πολεμοῦσι δὲ ὑπὲρ τῶν φόρων. ἐπιτρέψαντες γὰρ ἔχειν τὴν γῆν τοῖς ἐθέλουσι γεωργεῖν ἀντὶ ταύτης ἀγαπῶσι φόρους λαμβάνοντες τοὺς συντεταγμένους μετρίουσιν οὐκ εἰς περιουσίαν, ἀλλ' εἰς τὰ ἐφήμερα καὶ τὰ ἀναγκαῖα τοῦ βίου: μὴ διδόντων δέ, αὐτοῖς πολεμοῦσιν. [. . .] οὐκ ἀπειτακτοῦσι δ' οἱ δυνάμει πεποιοῦτες, ὥστε ἢ ἀμύνασθαι ῥαδίως ἐπιόντας ἢ κωλύσαι τὴν ἔφοδον: καθάπερ Ἀσανδρον ποιῆσαι φησὶν Ὑψικράτης, ἀποτείχισαντα τὸν ἰσθμὸν τῆς Χερρονήσου τὸν πρὸς τῇ Μαιώτιδι, τριακοσίων ὄντα καὶ ἐξήκοντα σταδίων, ἐπιστήσαντα πύργους καθ' ἕκαστον στάδιον δέκα.

Dacă primul text ne oferă informații importante legate de statutul Chersones-ului de la sfârșitul secolului II a. Chr. și până către începutul secolului I p. Chr., cel de al doilea este cât se poate de relevant raportat la relațiile comunităților urbane grecești cu cei care – într-o perioadă sau alta – au ținut sub stăpânire stepa nord-pontică. Ambele pasaje pot părea atât de cunoscute/familiare, încât cei mai mulți cercetători ruși care le invocă nici nu-l mai consultă pe Strabon, mulțumindu-se cu referințe preluate din literatura secundară. Ceea ce nu face decât să sporească gradul de fantezie al reconstrucțiilor istorice în care abundă istoriografia sovietică și postsovietică²¹.

Accederea către o reconstrucție cât mai credibilă a realităților investigate impune recurs și la alte categorii de izvoare, cum ar fi *graffiti*, ștampilele de amforă, ștampilele de legiune, ceramica de import, evidența numismatică. Dar aceasta doar pentru a conferi un plus de greutate uneia sau alteia dintre afirmațiile privind legăturile externe ale cetăților grecești din spațiul nord-pontic și nu în ideea unei abordări exhaustive a materialului documentar (ceea ce s-ar dovedi a fi o misiune imposibilă pentru cineva preocupat, preponderent, de inscripțiile lapidare).

3. Metodologie

În ceea ce privește metoda de lucru, pentru obiectivul asumat în cadrul proiectului ne-am propus, mai întâi, adunarea exhaustivă și sistematizarea sub forma unor tabele a mărturiilor epigrafice²². La comentarea ulterioară a acestora, în conformitate cu stadiul actual al cercetării, vom ține cont atât de informațiile oferite de autorii greci și latini, relevante pentru tematica în discuție, cât și de alte categorii documentare. În sistematizarea și discutarea materialului documentar vor fi respectate mai multe criterii (topografic, tematic, cronologic), iar orașele nord-pontice vor apărea în ordine geografică de la vest la est. Aferent fiecărui centru, materialul va fi ordonat în diacronie, iar contactele externe vor fi redată și sub forma unor hărți, care să permită comparații între epoca elenistică și perioada romană²³. Plecând de la informațiile oferite de fiecare inscripție sau de unele pasaje literare, vom folosi datele obținute pentru realizarea unui comentariu de ansamblu privind relațiile externe ale comunităților urbane de pe litoralul de nord și nord-est al Mării Negre.

Tot în legătură cu metodologia, dar revenind la ansamblul proiectului, observăm că tema cercetată presupune reflecție și asupra unui șir de concepte, valabile pentru întreg arealul mental european și rămase încă din antichitate la ordinea zilei, dar care se impun a fi regândite în funcție de specificul demersului pe care ni l-am asumat. Circulația persoanelor a implicat și presupune, în

²¹ Este suficient să menționăm aici că disputa istoriografică îndelungată (neîncheiată încă) legată de teoria „protectoratului scitic” asupra orașelor grecești de pe litoralul de nord-vest al Pontului Euxin face mai degrabă abstracție de Strabon, *Geogr.*, VII 4, 6. Privitor la așa-numitul „protectorat scitic” vezi, mai nou, COJOCARU 2009a.

²² Această parte a cercetării a fost în mare măsură deja realizată – vezi COJOCARU 2011, p. 92-105; cf. COJOCARU 2012.

²³ Am întocmit deja asemenea hărți pentru Tyras, Olbia, Chersones și pentru Regatul Bosporan; vezi COJOCARU 2011, p. 106-113; cf. COJOCARU 2012.

continuare, elaborarea unui cod adecvat, delicat și complex în același timp, în atitudinea față de „străin”²⁴. Imigrarea și emigrarea, includerea și excluderea, statutul social și manifestarea religioasă, asimilarea și rezistența la asimilare, respectiv acceptarea sau respingerea, ar fi doar câteva probleme de care ne ciocnim la fiecare pas și pe care le-am moștenit de la precursorii greci și romani²⁵. Acestea nu vor găsi, probabil, nicidecum o rezolvare mulțumitoare, dar o societate democratică și deschisă la contactele cu „străinătatea” obligă la o cât mai bună cunoaștere a lor. Astfel, sperăm ca efortul nostru de cercetare să se dovedească benefic și în acest sens. Măcar pentru cei care realizează cât de mult au spus romanii în puține cuvinte: *historia est magistra vitae*.

4. Stadiul cercetării și probleme deschise propuse spre studiu

Către final să ne fie permise și câteva cuvinte despre stadiul cercetării, respectiv despre problemele deschise propuse spre studiu.

Gradul de noutate al temei în plan național – dacă ne referim la teritoriile nord-pontice – este unul foarte mare. Practic, doar A. Avram²⁶, V. Cojocaru²⁷, M. Dana²⁸ și L. Ruscă²⁹ au întreprins cercetări mai mult sau mai puțin sistematice. Contribuții interesante mai datorăm lui D.M. Pippidi³⁰. În rest, întâlnim mai degrabă observații sporadice, formulate inclusiv de specialiști care confundă Olbia cu Berezan sau Chersones cu Pantikapaion. Iar dacă luăm în calcul și necesitatea de a prelucra sistematic, pe cât posibil exhaustiv, uriașa literatură de specialitate apărută în limbile rusă și ucraineană, atunci gradul de noutate al abordării de ansamblu a relațiilor externe ale *apoikiilor* nord-pontice pentru istoriografia română este unul absolut.

Mult mai nuanțat ar trebui privit gradul de noutate al temei în plan internațional. Aparent, după două secole de discuții în istoriografia rusă, sovietică și post-sovietică – ținând cont și de implicarea sporadică a multor specialiști occidentali –, o nouă abordare a subiectului ar putea părea superfluă. Dar dacă ne gândim că de aproape o sută de ani asistăm mai degrabă la o confruntare decât la o colaborare dintre istoricii marxiști și cei etichetați de aceștia drept „burghezi”, dacă luăm în calcul pregătirea filologică ridicolă sau inexistentă a majorității arheologilor clasici din fostul „Arhipelag Gulag”, dacă ținem seama de problemele uriașe pe care le întâmpină un cercetător vest-european (chiar și în situația când acesta stăpânește limbile „epihorice” în care sunt publicate preponderent antichitățile zonei la care ne referim), atunci demersul pe care ni l-am asumat în cadrul proiectului apare mai mult decât necesar.

În ceea ce privește problemele deschise sau aspectele discutabile, asupra cărora sperăm să ne putem pronunța cu folos pentru toți specialiștii de bună

²⁴ ξένος/*hospes*, cu sensul de „străin” (dușman), dar și de „oaspete” (prieten).

²⁵ Cf. COJOCARU 2009b, p. 154-155.

²⁶ Îndeosebi, AVRAM 2012.

²⁷ Îndeosebi, COJOCARU 2004a.

²⁸ Îndeosebi, DANA 2011; vezi și recenzia noastră din acest număr al revistei Pontica.

²⁹ Îndeosebi, RUSCU 2002.

³⁰ Amintim aici doar studiul cel mai des invocat inclusiv în istoriografia rusă și ucraineană – PIPPIDI 1973. Pentru alte referențe, vezi COJOCARU 2004a, p. 116, n. 196.

credință, am aminti aici doar câteva – nu neapărat cele mai importante și nu neapărat în ordinea importanței lor:

1. Specificul perioadei elenistice, respectiv al epocii imperiale în ținuturile nord-pontice prin raportare la alte regiuni circumpontice și prin comparație cu restul *oikoumenei*.

2. Sintagma „relații externe” din perspectivă antică și modernă, plecând de la exemple concrete din zona de interes; măsura în care pot fi disociate relațiile externe publice și cele private.

3. Imaginea de ansamblu, ținând cont de diferențierile regionale, asupra prezenței romane pentru spațiul nord- și nord-est pontic.

4. Componenta locală a populației uneia sau alteia dintre comunitățile urbane grecești nord-pontice și măsura în care aceasta poate fi definitorie în evaluarea legăturilor întreținute de o polis sau alta cu populațiile negrecești din teritoriu.

5. Evoluția raporturile orașelor de pe litoral cu nomazii din hinterland din perioada clasică până în epoca romană: asemănări și divergențe.

6. Frecvența și relevanța menționării nord-ponticilor în străinătate în comparație cu străinii atestați în inscripțiile din orașele de pe țărmul de nord și nord-est al Mării Negre.

BIBLIOGRAFIE

AVRAM 2012 – A. Avram, *Prosopographia Ponti Euxini externa*, Louvain (sub tipar).

BELIN DE BALLU 1965 – E. Belin de Ballu, *L'histoire des colonies grecques du littoral nord de la mer Noire. Bibliographie annotée des ouvrages et articles publiés en U.R.S.S. de 1940 à 1962*, ²Leiden, 1965.

BOARDMAN 1962/63 – J. BOARDMAN, *Greek archaeology on the shores of the Black Sea*, *Archaeological Reports* 9 (1962/63), p. 34-51.

BRĂTIANU 1999 – Gh.I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană* (traducere din limba franceză de M. Spinei, ed. V. Spinei), ²Iași, 1999.

COJOCARU 2004a – V. Cojocaru, *Populația zonei nordice și nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI-I a. Chr. pe baza izvoarelor epigrafice*, Iași, 2004.

COJOCARU 2004b – V. Cojocaru, *Relațiile dintre greci și „barbari” la nordul și nord-vestul Pontului Euxin reflectate în trei decrete din perioada elenistică*, *ArhMold* 25 (2004), p. 139-152.

COJOCARU 2009a – V. Cojocaru, *Zum Verhältnis zwischen Steppenbevölkerung und griechischen Städten: Das ‘skythische Protektorat’ als offene Frage*, *Tyche* 23 (2009), p. 1-20.

COJOCARU 2009b – V. Cojocaru, *‘Fremde’ in griechischen Städten Skythiens und Kleinskythiens auf Grundlage der epigraphischen Quellen bis zum 3. Jh. n.Chr. Forschungsstand und Perspektive*, în A. Coşkun, [et al.] (ed.), *Identität und Zugehörigkeit im Osten der griechisch-römischen Welt. Aspekte ihrer Repräsentation in Städten, Provinzen und Reichen*, Frankfurt am Main, 2009, p. 143-172.

COJOCARU 2010 – V. Cojocaru, *Interferențe greco-scitice ca reflecție a circulației*

monetare la marginea stepei, Cercetări Istorice (Iași) 24-26 (2010), p. 87-114.

COJOCARU 2011 – V. Cojocaru, *Relațiile externe ale orașelor grecești nord-pontice în epoca elenistică și romană pe baza izvoarelor epigrafice*, Cercetări Istorice (Iași), 27-29 (2011), p. 67-113.

COJOCARU 2012 – V. Cojocaru, *Die Außenbeziehungen der griechischen Städte der nördlichen Schwarzmeerküste in hellenistischer und römischer Zeit auf Grundlage der epigraphischen Quellen*, în V. Cojocaru, Chr. Schuler (eds.): *Die Außenbeziehungen pontischer und kleinasiatischer Städte in hellenistischer und römischer Zeit. Akten einer deutsch-rumänischen Tagung in Constanta*, 20.-24. September 2010 (sub tipar).

DANA 2011 – M. Dana, *Mobilité et culture dans le Pont-Euxin. Approche régionale de la vie culturelle des cités grecques*, Bordeaux, 2011.

GÜNTHER 1994 – R. Günther (eds.), *E fontibus haurire: Beiträge zur römischen Geschichte und zu ihren Hilfswissenschaften*, Paderborn, 1994.

HEFTNER, TOMASCHITZ 2004 – H. Heftner, K. Tomaschitz (eds.), *Ad fontes! Festschrift für Gerhard Dobesch zum 65. Geburtstag*, Viena, 2004.

HEINEN 2005 – H. Heinen, *Die Anfänge der Beziehungen Roms zum nördlichen Schwarzmeerraum. Die Romfreundschaft der Chersonesiten (IOSPE P 402)*, în A. Coșkun, [et al.] (ed.): *Roms auswärtige Freunde in der späten Republik und im frühen Prinzipat*, Göttingen, 2005, p. 31-54.

HIND 1983/84 – J.G. F. Hind, *Greek and Barbarian Peoples of the Shores of the Black Sea*, *Archaeological Reports* 30 (1983/84), p. 71-97.

HIND 1992/93 – J.G. F. Hind, *Archaeology of the Greeks and Barbarian Peoples around the Black Sea: 1982-1992*, *Archaeological Reports* 39 (1982-1992), p. 82-112.

ILIESCU 1974 – V. Iliescu, *Die außenpolitische Krise der hellenischen Poleis Klein-Skythiens im 4. Jahrhundert v. u. Z.*, în E.-Ch. Welskopf, (ed.), *Hellenische Poleis. Krise – Wandlung – Wirkung*, Vol. II, Berlin, 1974, p. 664-681.

LGN IV – P.M. FRASER, E. MATTHEWS (ed.): *A Lexicon of Greek Personal Names. IV: Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea*, Oxford, 2005.

MITCHELL 2002 – S. Mitchell, *In Search of the Pontic Community in Antiquity*, în A. K. Bowman [et al.] (ed.), *Representations of Empire. Rome and the Mediterranean World*, Oxford/New York (retipărit 2004), p. 35-64.

MORDVINCEVA – TREISTER 2007 – V. Mordvinceva, M. Treister, *Toreutik und Schmuck im nördlichen Schwarzmeergebiet (2. Jh. v. Chr. – 2. Jh. n. Chr.)*, Vol. I-III, Simferopol/Bonn, 2007.

PIPPIDI 1973 – D.M. Pippidi, *Les problèmes de la main-oeuvre agricole dans les colonies grecques de la mer Noire*, în M.I. Finley (ed.), *Problèmes de la terre en Grèce ancienne*, Paris, 1973, p. 67-68.

ROSTOVTZEFF 1954 – M.I. Rostovtzeff, *The Bosporan Kingdom*, în Cook S.A. [et al.] (ed.): *The Cambridge Ancient History*, Vol. VIII, *Rome and the Mediterranean 218-133 B.C.*, Cambridge, 1954, p. 561-589.

RUSCU 2002 – L. Rucu, *Relațiile externe ale orașelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre*, Cluj, 2002.

ŠELOV 1980 – D.B. Šelov, *Der nördliche Schwarzmeerraum in der Antike*, în H. Heinen (ed.), *Die Geschichte des Altertums im Spiegel der sowjetischen Forschung*, Darmstadt, 1980, p. 341-402.

VINOGRADOV 1989 - Ju.G. Vinogradov, *Političeskaja istorija Ol'vijskogo polisa VII-I vv. do n.e.: Istoriko-epigrafičeskoe issledovanie*, Moscova, 1989.

VINOGRADOV – KRYŽICKIJ 1995 - Ju.G. Vinogradov, S.D. Kryžickij, *Olbia: eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraum*, Leiden, 1995.

VULPE 1938 – R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938.